

UOT 811.512.162

Səhifə: 107-113

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.107>

Aytən Bəylərova
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
<https://orcid.org/0000-0002-7515-4229>
ayten_beylerova@mail.ru

KONNOTASIYA ANLAYIŞININ LİŊVİSTİK MAHIYYƏTİ, KOMPONENTLƏRİ VƏ FUNKSİYALARI

XÜLASƏ

Məqalədə müasir dilçiliyin aktual problemlərindən biri olan konnotasiya anlayışının linqvistik mahiyyəti, komponentləri və funksional xüsusiyyətləri sistemli şəkildə araşdırılır. Tədqiqatda konnotasiya dil vahidlərinin məna strukturunda emosional, ekspressiv, qiymətləndirici və mədəni çalarları ehtiva edən mühüm semantik qat kimi təhlil olunur. Konnotasiyanın semiotik mənşəyi və denotasiya ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdən keçirilir, onun leksik-semantik sistemdə mövqeyi və mətn daxilində reallaşma mexanizmləri müəyyənləşdirilir. Xüsusi olaraq vurğulanır ki, konnotativ məna qatları dilin praqmatik və kommunikativ imkanlarını genişləndirməklə yanaşı, informasiyanın təsir gücünü və bədii-estetik dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Məqalədə konnotasiyanın emotiv, aksioloji, ekspressiv-obrazlı, kumulyativ və üslubi funksiyaları bədii və publisistik materiallar əsasında şərh olunur. Aparılan araşdırmalar konnotasiyanın təkcə semantik deyil, həm də üslubi və mədəni bir fenomen kimi çıxış etdiyini, dilin daxili potensialının üzə çıxarılmasında həlledici rol oynadığını təsdiqləyir.

Açar sözlər: konnotasiya, denotasiya, semantika, semiotika, praqmatika, dilçilik

Giriş: Müasir dilçilikdə semantik tədqiqatların prioritet istiqamətlərindən biri dil vahidlərinin konnotativ məna qatlarının araşdırılmasıdır. Bu zərurət ondan irəli gəlir ki, dil yalnız informasiya ötürmə vasitəsi deyil, həm də danışanın subyektiv münasibətini və sosiomədəni dəyərlər sistemini əks etdirən mürəkkəb semiotik strukturdur.

Dilçilikdə konnotasiya anlayışının məzmunu və hüdudları ilə bağlı müxtəlif elmi baxışlar mövcuddur. Bəzi tədqiqatçılar (N.G.Komlev, İ.A.Sternin, İ.V.Arnold və b.) konnotasiyanı sözün əsas (denotativ) mənasına əlavə olunan bütün semantik və assosiativ çalarların məcmusu kimi səciyyələndirirlər. Bu konsepsiyaya görə, konnotasiya yalnız emosional-ekspressiv və qiymətləndirici çalarlarla məhdudlaşmır; o həm də üslubi, ideoloji, sosial və mədəni xüsusiyyətləri ehtiva edən elementləri özündə birləşdirir. Lakin konnotasiyanın bu dərəcədə geniş şərhli bir sıra dilçilər tərəfindən mübahisəli hesab olunur. Onların fikrincə, belə yanaşma konnotasiyanın semantik mahiyyətinin aydınlaşdırılmasını çətinləşdirir və leksik mənanın strukturunda bu fenomenin yerini dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan vermir. Bu səbəbdən dilçilərin bir qismi konnotasiyanın əsasını emosional-qiymətləndirici və ekspressiv çalarlarda görür, digər qismi isə onu emosional ton və obrazlılıq müstəvisində izah edərək, həmin elementlərin sözün daxili strukturunda xüsusi funksional rol oynadığını vurğulayırlar (A.V.Filippov, V.İ.Şaxovski və b.).

Leksik vahidlərin məna strukturunda əlavə semantik qat yaradan konnotasiya, bir qayda olaraq, denotasiya ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilir. Denotasiya sözün obyektiv, neytral və ümumişlək mənasını ifadə edərsə, konnotasiya həmin məzmunu əlavə olunan emosional, qiymətləndirici, ekspressiv və mədəni çalarlardan ibarətdir. Konnotativ komponentin formalaşmasında ekstralinqvistik (dixarici) faktorlar həlledici rola malikdir; bu fenomen dilin daxili qanunauyğunluqlarından daha çox, cəmiyyətin, mədəniyyətin və fərdi təfəkkürün təsiri ilə

təşəkkül tapır. Xalqın dini inancları və tarixi keçmişi, həmçinin coğrafi mühit və sosial normalar neytral nominativ vahidlərə yeni məna çalarları qazandıraraq, onları konnotativ məna sisteminin elementlərinə çevirir. Beləliklə, sözün denotativ nüvəsi sabit qalsa da, onun konnotativ periferiyası (ətrafı) dinamik və hüdudsuz bir assosiativ sahə kimi çıxış edir. Bu sahənin mərkəzində kollektiv şəkildə qəbul edilmiş ümumi assosiasiyalar, periferiyasında isə fərdi təcrübə və konkret kontekstlə bağlı dəyişkən çalarlar yer alır. Məsələn, *ilan* sözü denotativ olaraq konkret sürünən növünü bildirsə də, assosiativ baxımdan “xainlik”, “məkr”, “təhlükə” kimi mənfi konnotasiyalar yaradır.

Konnotativ məzmunun təşəkkülündə assosiativliklə yanaşı, intensiya, yəni danışanın kommunikativ niyyəti də dil vahidlərinin seçimini istiqamətləndirən aparıcı faktorlardan biridir. Bu semantik transformasiya bədi konkontekstdə özünü daha qabarıq büruzə verir. Məsələn, S.Rəhimovun “Mehman” povestindəki “Qaloş” obrazı müəllifin bədi niyyətinə uyğun olaraq mənfi insani keyfiyyətlərin və cəmiyyətdəki nöqsanların ümumiləşmiş rəmzinə çevrilmişdir [1]. Beləliklə, söz artıq konkret bir əşyanı deyil, “ikiüzlülük” və “qanunsuzluq” kimi mürəkkəb konnotativ çalarları ifadə edir. Nəticədə, sözün lüğəvi mənası arxa plana keçir, mətdə dominantlıq edən aksioloji (qiymətləndirici) komponent ön plana çıxır.

Konnotasiya anlayışının nəzəri əsasları:

Konnotasiya anlayışının genezisini müəyyənəşdirmək üçün dili çoxqatlı işarələr sistemi kimi nəzərdən keçirmək zəruridir. Struktur-semiotik yanaşmalara görə, leksik vahidin mənası sabit və monosemantik deyil; o, diskurs mühitində semantik və pragmatik amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində dinamik şəkildə genişlənir. V.İ.Şaxovski bədi mətnlərin təhlilinə əsaslanaraq qeyd edir ki, situativ kontekstdə gizli, potensial emotiv semaların aktuallaşması nəticəsində neytral sözlər də konnotativ məna qazana bilər [2, s.77]. Bu, konnotasiyanın dilxarici amillərin təsiri ilə daim yenidən formalaşa bilən bir dil hadisəsi olduğunu təsdiqləyir.

Amerika strukturalizminin banisi L.Blumfeld “Dil” (1933) adlı fundamental əsərində konnotasiya anlayışını geniş şəkildə izah etmiş və onun müxtəlif növlərini fərqləndirmişdir. Tədqiqatçı sözün əsas mənasına əlavə olunan sosial, emosional və üslubi çalarları konnotasiya kimi səciyyələndirərək, bu fenomeni bir tərəfdən leksik qruplarla, digər tərəfdən isə dil vahidlərinin işlənmə mühiti ilə şərtləndirir [3, s.156-164].

Semiotikada konnotasiya anlayışının nəzəri əsasları 1943-cü ildə Danimarka dilçisi, Kopenhagen qlossematika məktəbinin banisi L.Yelmslev tərəfindən işlənmişdir. Alimin fikrincə, konnotativ komponent dil işarəsinin denotasiyasına kənarından mexaniki şəkildə əlavə olunan ünsür deyil. L.Yelmslev dil işarəsinin ifadə və məzmun planından ibarət ikili təbiətinin konnotativ sistemin formalaşması üçün obyektiv baza təşkil etdiyini qeyd edir və bu sistem daxilində yaranan ikinci dərəcəli mənanı “konnotator” adlandırır [4, s.138]. O vurğulayır ki, dildə konnotasiyadan tamamilə kənar qalan ifadə, demək olar ki, yoxdur. Bu isə onu göstərir ki, hər bir leksik vahid müxtəlif kontekstlərdə spesifik konnotativ çalarlar qazanmaq potensialına malikdir.

L.Yelmslevin bu konsepsiyası sonralar U.Ekonun (1962) tədqiqatlarında inkişaf etdirilmişdir. Alim konnotasiyanı işarənin sadə daxili strukturu kimi deyil, mürəkkəb və çoxlaylı hadisə kimi xarakterizə edir. Onun konsepsiyasına görə, konnotativ məna o zaman formalaşır ki, ilkin denotativ vahid bütöv şəkildə yeni semantik qatın ifadə vasitəsinə çevrilir [5, s.69].

R.Bart (1975) konnotasiyanı semiotik müstəvidə mədəni kodların ifadə vasitəsi və ideoloji stereotiplərin daşıyıcısı kimi izah edir [6; 7]. O, konnotativ semiotikaya belə tərif verir: “... konnotativ sistem elə bir sistemdir ki, onun ifadə planının özü bir işarə sistemidir” [6, s.297]. Bu struktur yanaşma mahiyyət etibarilə Y.Lotmanın irəli sürdüyü “ikinci dərəcəli modelləşdirici sistem” konsepsiyası ilə nəzəri paralellik təşkil edir [8, s.18]. Hər iki nəzəriyyə təbii dilin üzərində daha mürəkkəb semantik qatların yaranma mexanizmini aydınlaşdırır. Belə bir semiotik model çərçivəsində leksemlər ilkin mənalardan kənara çıxaraq, mənsub olduqları ictimai-mədəni mühitdə əlavə məna çalarları ilə zənginləşir. Nəticədə həmin dil vahidləri, sadəcə, obyektləri adlandırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda müəyyən mədəni-ideoloji kontekstlərin ötürücüsü funksiyasını yerinə yetirir.

Qərb semiotikasında inkişaf etdirilmiş bu elmi istiqamətlər Azərbaycan dilçiliyində

konnotasiyanın dar “üslubi çalar” hüdudlarından çıxarılaq müstəqil semantik-praqmatik kateqoriya kimi tədqiqinə zəmin yaratmışdır. Sözügedən nəzəri baza konnotasiyanın strukturunu formalaşdırən müxtəlif funksional komponentlərin təbiətini və onların leksik məna daxilindəki iyerarxik münasibətlərini yenidən dəyərləndirməyi zəruri edir. Bu iyerarxiya, ilk növbədə, denotativ nüvə ilə konnotativ periferiya arasındakı tabelik münasibətlərini, həmçinin konnotasiyanı təşkil edən elementlərin bir-birini şərtləndirmə ardıcılığını ehtiva edir.

Konnotasiyanın struktur komponentlərinə nəzəri yanaşmalar:

Müxtəlif tədqiqatçılar konnotasiyanın daxili quruluşu və komponentlərinin təsnifatına dair fərqli mülahizələr irəli sürmüşlər. Bu fərqlilik, əsasən, konnotasiyanın hansı funksiyasına üstünlük verilməsi ilə bağlıdır.

N.G.Komlev konnotasiyanın strukturuna subyektiv təsəvvürləri, hissləri, mədəni komponenti, bilik səviyyəsini və dünyagörüşünü daxil etməklə geniş tipologiya təqdim edir [9, s.105-130]. İ.A.Sternin konnotasiyanın əsas komponentlərini emosional, qiymətləndirici, ekspressiv, üslubi və honorifik olaraq müəyyənləşdirir [10, s.129]. İ.V.Arnold isə honorifik (ehtiram bildirən, hörmət ifadə edən) komponenti istisna edərək, konnotasiyanı emosional, qiymətləndirici, ekspressiv və üslubi komponentlərin vəhdəti kimi xarakterizə edir [11, s.110]. A.V.Filippov konnotasiyanın hüdudlarını yalnız emosional və üslubi xüsusiyyətlərlə məhdudlaşdırır [12, s. 60].

Rusiyada emotiv linqvistikanın banisi V.İ.Şaxovski konnotasiyanın nüvəsini emosional ton və obrazlılığın təşkil etdiyini bildirir. Onun yanaşmasına görə, obrazlılıq denotativ mənanın periferiyasında yerləşən semaların “emosional ton”un təsiri ilə aktuallaşması nəticəsində təzahür edir, ekspressivlik isə bu obrazın təsir gücünü artırır [2, s.58].

Mövcud yanaşmalar göstərir ki, üslubi komponent çox vaxt ekspressivliyin təzahürü kimi qiymətləndirilir. Lakin ekspressivlik üslubi çalarlarla yanaşı, sözün obrazlılıq xüsusiyyəti ilə də sıx bağlıdır. Bu baxımdan üslub və obrazlılıq komponentlərini fərqləndirmək, ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur. Belə ki, üslub sözün hansı funksional mühitə aid olduğunu (“harada”), obrazlılıq isə onun daxili formasına əsaslanan qavranılma və vizuallaşdırma üsulunu (“necə”) müəyyən edir.

N.A.Lukyanova ekspressivliyi semantik və praqmatik xüsusiyyətlərin vəhdətindən ibarət semantik-funksional (və ya funksional-semantik) kateqoriya kimi səciyyələndirir [13, s.198]. O vurğulayır ki, bu fenomen həm ümumdil hadisəsi, həm də leksik, frazeoloji, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə ortaya çıxan xüsusi kateqoriyadır [13, s.184]. N.A.Lukyanovanın qənaətinə görə, leksik vahidlərin semantik quruluşu ilə sıx bağlı olan ekspressivlik müasir dilçilikdə, əsasən, konnotativ təbiətə malik linqvistik kateqoriya kimi qəbul olunur. Bununla belə, konnotasiyanın mahiyyəti və ekspressiv təsir yaradan konnotativ semaların strukturu fərqli aspektlərdə şərh edildiyindən, ekspressivliyin nəzəri əsasları da müxtəlif cür izah olunur [13, s.189].

N.A.Lukyanova ekspressiv leksik vahidlərin semantik quruluşunda intensivlik, emotivlik və emotiv qiymətləndirməni konnotasiyanın tərkib hissəsi hesab edir [13, s.189]. Obrazlılığı isə həm konnotativ, həm də denotativ-siqnifikativ məzmunla əlaqəli olan, leksik mənanın nisbətən müstəqil və bütöv komponenti kimi qiymətləndirir. Onun fikrincə, obrazlılıq sözün daxili formasına əsaslanaraq həm əşyəvi mənanı (denotati), həm də ona qarşı subyektiv münasibəti (konnotasiyanı) əhatə edir [13, s.197].

Emosional və qiymətləndirici komponentlərin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi də dilçilikdə mürəkkəb məsələlərdən biridir. Çünki insanın obyektə verdiyi qiymət, adətən, emosional yaşantılarla bağlı olur, gerçəkliyə münasibət forması sayılan emosiyalar isə, demək olar ki, hər zaman müəyyən qiymətləndirmə ilə müşayiət edilir. Buna görə də “emosional qiymətləndirmə” termini geniş istifadə olunur. Məsələn, *qurd kimi acmaq* ifadəsində həm emosional gərginlik, həm də mənfi qiymətləndirmə eyni vaxtda aktuallaşır. Bu kimi dil faktları konnotativ komponentlərin sərhədlərini təyin etməyin mürəkkəbliyini nümayiş etdirir.

Görkəmli frazeoloq A.V.Kunin bu qarşılıqlı əlaqəni belə izah edir: “Emotivlik – dildə əks olunan emosionallıqdır, yəni obyektin emosional (hissi) qiymətləndirilməsi, insanın hiss, ovqat və yaşantılarının dil və ya nitq vasitələri ilə ifadəsidir. ... Ekspressivlik– sözün və ya frazeologizmin

obrazlılıq, intensivlik və ya emotivliklə şərtlənən ifadəli-təsviri keyfiyyətləridir” [14, s.178]. O, hesab edir ki, emotivlik hər zaman ekspressivlik və qiymətləndirməni özündə birləşdirə bilər, lakin hər bir ekspressiv və ya qiymətləndirici vahid mütləq emotiv xarakter daşımır [14, s.178]. Başqa sözlə, emosiya daxili qiymətləndirməni ehtiva etdiyi halda, hər bir rasionel qiymətləndirmə (məsələn, “faydalı”, “effektiv”) emosional çalara malik olmaya bilər. Beləliklə, emotivlik və obrazlılıq ekspressivliyin formalaşmasına zəmin yaradan əsas amillər kimi qiymətləndirilir.

Dil faktlarının təhlili göstərir ki, konnotativ struktur daxilində emosionallıq, qiymətləndirmə və ekspressivlik bir-biri ilə dialektik əlaqədə olsa da, funksional baxımdan fərqlənən semantik elementlərdir. Məhz bu fərqliliklər nəzərə alınaraq, konnotasiyanın strukturu aşağıdakı beş komponentin vəhdəti kimi müəyyənləşdirilir:

1. *Emotiv komponent* (emosionallıq) dil vahidinin hiss və duyğularla bağlı semantik qatını əhatə edir. Bu ünsür sevinc, kədər, nifrət, heyranlıq, mərhəmət və s. kimi psixoloji reaksiyaların dil vasitəsilə inikasıdır. D.E.Rozentalın qeyd etdiyi kimi, emosional çalar “hisslərin, əhval-ruhiyyənin və subyektiv münasibətin ifadəsi ilə bağlı olan” məna xüsusiyyətidir [15, s.615].

2. *Qiymətləndirmə* (aksioloji) *komponenti* obyektə qarşı müsbət, mənfi və ya neytral münasibəti (sosial, etik, estetik dəyərləndirməni) əks etdirir və kommunikativ təsirin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

3. *Ekspressiv-obrazlı komponent* ifadənin təsir gücünü və intensivliyini artırır. Obrazlılıq ekspressivliyin reallaşmasını təmin edərək, sözün daxili formasına əsaslanan assosiativ təsəvvür yaradır. İ.V.Arnoldun qeyd etdiyi kimi, əgər söz ifadə olunan fikri öz obrazlılığı ilə və ya digər vasitələrlə gücləndirirsə, o, ekspressiv komponentə malikdir [11, s.110].

4. *Milli-mədəni komponent* ortaq tarixi təcrübə, etnik təfəkkür və kollektiv stereotiplər əsasında formalaşan assosiasiyaları ehtiva edir. Bu komponent bəzi dil vahidlərinin başqa dillərə adekvat tərcüməsini çətinləşdirən spesifik mədəni-semantik xüsusiyyətləri özündə birləşdirir.

5. *Üslubi komponent* dil vahidinin işlənmə mühitini (məişət, elmi, rəsmi, publisistik və s.) və nitq situasiyasına uyğunluğunu müəyyən edir. Bu komponent əsas (denotativ) mənənin üzərinə əlavə olunaraq sözə müəyyən üslubi çalar verir və onun hansı şəraitdə işlədildiyini göstərir.

Təqdim olunan bu model sözün semantik strukturundakı implisit (gizli) məna çalarlarını sistemli şəkildə təsvir etməyə imkan verir. Konnotativ komponentlər sözün semantik bazasında potensial şəkildə mövcud olsa da, onların funksional aktuallaşması məndən və konkret nitq şəraitindən asılıdır.

Konnotasiyanın funksiyaları:

Konnotasiya dil vahidinin semantik strukturunda yer alan komponentlərin nitq prosesində reallaşması nəticəsində dinamik xarakter qazanır. Dil sistemində mövcud olan bu ünsürlər kommunikasiya zamanı müəyyən funksiyalar yerinə yetirir. Dilçilik ədəbiyyatında həmin funksiyalar müxtəlif aspektlərdən təsnif edilsə də [16; 17, 13 və b.], onları aşağıdakı istiqamətlər üzrə sistemləşdirmək olar:

1. *Emotiv funksiya.* Konnotasiyanın emosional komponenti danışanın daxili aləmini, hissələrini və psixoloji vəziyyətini əks etdirməklə emotiv funksiyanı yerinə yetirir. Dil vahidlərinin, sadəcə, obyektə adlandırmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda ona qarşı emosional münasibəti (sevinc, nifrət, ikrah və s.) ifadə etməsi bu funksiyanın mahiyyətini təşkil edir. K.İzardın diferensial emosiya nəzəriyyəsinə görə, emosiya neyrofizioloji, ekspressiv və fenomenoloji komponentlərin qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşan mürəkkəb sistemdir [18, s.64]. Müəllif vurğulayır ki, bu komponentlər yalnız vəhdət halında tam emosional prosesi gerçəkləşdirir [18, s.83]. K.İzardın yanaşmasına əsasən, emosiya mücərrəd “emosionallıq” kimi deyil, konkret hissələr – xoşbəxtlik, qəzəb, qorxu, kədər, ikrah və ya həyəcan şəklində təzahür edir [18, s.48]. Deməli, emotiv funksiyanın əsas məqsədi obyektin xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək deyil, danışanın həmin andakı emosional durumunu dil vasitəsilə çatdırmaqdır. Məsələn, *göynəmək* feili denotativ mənada fiziki ağrını bildirsə də, bədii kontekstdə mənəvi iztirabın ifadəsinə çevrilir: *İlahi, bütün bu dayaz fəlsəfələr nəyə gərəkdir? İki ildən artıqdır ki, içimi lim-həlim dolduran, hər an məni çuğlayan, göynədən yazını günü günə, saati saata sata-sata yubadıb uzaqlaşdırıram...* [19, s.5]. Eynilə *boğulmaq* feili də ilkin fiziki mənasından uzaqlaşaraq, uzunmüddətli sosial-

mədəni məhdudiyətlərin yaratdığı daxili sıxıntı, tənhalığı və basqı hissini göstərir: *Bu gün kişilər içində rəqs edən bu qız sanki əsrlərlə qara çadralar altında boğulan qadınlıq hissini ən kövrək, ən xəfif, ən incə gizlinlərindən, sirlərindən, intizarlarından danışır* [20, s.67]. Nəticə etibarilə, denotativ mənanın emosional məzmunla zənginləşməsi emotiv funksiyanın reallaşmasına şərait yaradır.

2. *Aksioloji funksiya (qiymətləndirmə)*. Konnotasiyanın qiymətləndirmə komponenti obyekt və ya hadisələrin subyektiv dəyərlər sistemi (yaxşı/pis, müsbət/mənfi) çərçivəsində səciyyələndirilməsini təmin edərək aksioloji funksiyanı reallaşdırır. Eyni bir hərəkətin fərdi və ya sosial baxış bucağından asılı olaraq müxtəlif cür dəyərləndirilməsi bu funksiyanın reallaşmasına zəmin yaradır. Məsələn, *“O, əsl yırtıcıdır”* ifadəsində *yırtıcı* sözü öz ilkin mənasından (heyvana xas bioloji xüsusiyyətdən) fərqli bir semantik yük daşıyaraq, insana aid edilən *“amansızlıq”* və *“qəddarlıq”* semalarını ön plana çıxarır. Yaxud *tülkü* leksemi *“hiyləgərlik”* və *“yaltaqlıq”*, *buz* isə *“soyuqluq”* və *“laqeydlik”* kimi neqativ qiymətləndirici çalarların daşıyıcısına çevrilir. Bu növ semantik yerdəyişmələr dinləyici və ya oxucunun təfəkküründə obyektə qarşı müəyyən münasibət formalaşdırır. Göründüyü kimi, sözün ifadə etdiyi mənaya nitq subyektinin müsbət və ya mənfi qiymətləndirici münasibətinin daxil olması aksioloji funksiyanı gerçəkləşdirir.

3. *Ekspressiv-obrazlı funksiya*. Leksik vahidin semantik strukturundakı ekspressiv çalarlar denotativ məzmunun intensivləşdirilməsi və obrazlı təqdimatı yolu ilə ekspressiv-obrazlı funksiyanın gerçəkləşməsinə xidmət edir. Burada əsas məqsəd informasiyanın daha yadda qalan şəkildə çatdırılmasını təmin etməkdir. Məsələn, *sürünmək* feilinin denotativ mənası fiziki hərəkəti bildirsə də, kontekst daxilində o, *“mənəvi alçalma”*, *“acizlik”* kimi mənfi konnotativ çalarlar qazanır: *“O da məni itirmək üçün yalvarır, ağlayır, bir sözlə, sürünürdü”* [21]. Bu nümunədə feilin semantik transformasiyası nitqin təsir gücünü (ekspressivliyini) artırır. *“Yalvarır”* və *“ağlayır”* leksemləri emosional gərginliyi mərhələli şəkildə yüksəldərək qradasiya (tədricilik) effekti yaradır; *“sürünürdü”* feili isə bu gərginliyin kulminasiyasını ifadə edərək oxucunun təsəvvüründə bitkin bir mənəvi tənəzzül mənzərəsi canlandırır. Deməli, leksik vahidin semantik strukturunda baş verən bu cür keyfiyyət dəyişiklikləri nitqdə ekspressiv-obrazlı funksiyanın reallaşması ilə nəticələnir.

4. *Kumulyativ funksiya (milli-mədəni yaddaş)*. Konnotasiyanın milli-mədəni komponenti kollektiv təcrübənin dilin lüğət tərkibində toplanma və qorunması prosesini təmin etməklə kumulyativ funksiyanın təzahürünə şərait yaradır. Latınca *cumulatio* (*“toplama”*, *“yığma”*) sözündən götürülən bu anlayış xalqın adət-ənənələrinin və etnik təfəkkürünün dil vahidlərində kodlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Məsələn: Azərbaycan dilində rəng komponentli ifadələr vasitəsilə insan xarakterinin səciyyələndirilməsi bu funksional vəzifənin bariz nümunəsidir və leksim ətrafında əsrlər boyu toplanmış sosiomədəni təcrübəni (yaddaş qatını) üzə çıxarır: *göy adam* (xəsis), *qırmızı adam* (həyasız və ya açıq danışan), *boz adam* (kobud, nəzakətsiz) və s. Beləliklə, dil vahidlərində etnik-mədəni məlumatların kumulyasiyası (toplanması) milli-mədəni yaddaş vəzifəsinin icrasını, yəni kumulyativ funksiyanın reallaşmasını təmin edir.

5. *Üslubi funksiya*. Konnotasiyanın üslubi komponenti dil vahidlərinin müəyyən ünsiyyət mühitinə uyğun seçilib istifadə edilməsini tənzimləməklə üslubi funksiyanı təzahür etdirir. Bu funksiya danışanın konkret nitq situasiyasına və janr tələblərinə uyğun leksik seçim etməsini şərtləndirir. Məsələn, *eşələnmək* sözü neytral kontekstdə fiziki hərəkəti bildirsə də, danışdığı dilində ləngliyin mənfi emosional qiymətləndirilməsi (vaxt itirmək, ləngimək) kimi işlədildikdə xüsusi üslubi çalar qazanır və nitqin qeyri-rəsmi xarakterini aşkara çıxarır. Yekun olaraq, dil vahidinin konkret funksional üslubun tələblərinə və kommunikativ məqsədə uyğunlaşdırılması üslubi funksiyanın həyata keçirilməsini təmin edir.

Beləliklə, konnotasiyanın komponentləri nitq prosesində funksional xarakter qazanır və dilin praqmatik imkanlarını reallaşdırır. Bu qarşılıqlı əlaqə konnotasiyanın həm statik (dil sistemi), həm də dinamik (nitq) təbiətini nümayiş etdirir.

Nəticə: Aparılan təhlillər sübut edir ki, konnotasiya dilin ictimai-mədəni mahiyyətini müəyyən edən mühüm semantik qatdır. Əgər denotasiya dilin koqnitiv bazasını təşkil edirsə, konnotasiya onun kommunikativ-praqmatik potensialını formalaşdırır. Tədqiqat nəticəsində

müəyyən olunmuşdur ki, konnotasiyanın komponentləri ünsiyyət prosesində konkret funksional istiqamətlərə çevrilərək dil vahidlərinin ifadə imkanlarını genişləndirir.

Söz nitq prosesində təkcə informasiya ötürür, eyni zamanda danışanın subyektiv münasibətini əks etdirir, dinləyiciyə emosional təsir göstərir, obyektləri ictimai-etik dəyərlər əsasında qiymətləndirir və xalqın çoxəsrlik mədəni yaddaşını mətnə inteqrasiya edir. Belə bir dialektik vəhdət təsdiqləyir ki, konnotasiya toplumun tarixi təcrübəsini canlı ünsiyyətə daşıyan universal semiotik mexanizmdir. Məhz bu mexanizm sayəsində dil sadə informasiya ötürücüsü olmaqdan çıxaraq, bədii-estetik təsir gücünə malik və milli kimliyi əks etdirən mürəkkəb semiotik sistem kimi çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rəhimov S. Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, II cild. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, 312 s.
2. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций. М.: Гнозис, 2008, 416 с.
3. Блумфилд Л. Язык. М.: Прогресс, 1968, 606 с.
4. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка. Перевод с английского. Серия «Лингвистическое наследие XX века». М.: изд-во КомКнига, 2006, 248 с.
5. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. Санкт-Петербург: Издательство “Симпозиум”, 2006, 538 с.
6. Барт Р. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр. и вступ. ст. Г.К. Косикова. М.: Издательская группа “Прогресс”, 2000, 536 с.
7. Барт Р. S/Z. Пер. с фр. 2-е изд., испр. Под ред. Г. К. Косикова. М.: Эдиториал УРСС, 2001, 232 с.
8. Лотман Ю. М. Лекции по структуральной поэтике. Введение, теория стиха // Труды по знаковым системам. Тарту: Изд-во Тартуского гос. ун-та, 1964, вып. 1, 194 с.
9. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. М.: Изд-во МГУ, 1969, 192 с.
10. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж: Изд-во Воронежского гос. университета, 1979, 156 с.
11. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Л.: Просвещение, 1981, 295 с.
12. Филиппов А. В. К проблеме лексической коннотации // Вопросы языкознания. М.: Наука, 1978, № 1, с.57-63.
13. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления в семантическом аспекте // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: История, филология, 2015, Т. 14, вып. 9: Филология, с.183–201.
14. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. Для ин-тов и фак. иностр.яз. М.: Высш. шк., Дубна: Изд.центр “Феникс”, 1996, 381 с.
15. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов. М.: ООО “Издательский дом “ОНИКС 21 век”: ООО “Изд-во “Мир и Образование”, 2003, 623 с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996, 288 с.
17. Арнольд И.В. Функции коннотативных компонентов значений в поэтическом тексте // Структура и семантика предложения и текста в германских языках. Межвуз. Сб. Научн. Тр. ЛГПИ им. А. И. Герцена. Л.: 1989, с. 3-9.
18. Izard C.E. Human emotions. New York: Plenum Press, 1977, 495 p.
19. Anar. Əsərlər. III cild, Bakı: Nurlan, 2004, 689 s.
20. Anar. Əsərlər. I cild, Bakı: Nurlan, 2003, 578 s.
21. <https://525.az/news/133217-olum-sessizliyi-turkan-turandan-yeni-yazi>.

Айтен Бейлярова

Лингвистическая сущность, компоненты и функциональные особенности понятия коннотации

Резюме

В статье систематически исследуются лингвистическая сущность, компоненты и функциональные особенности понятия коннотации с точки зрения современной лингвистики. В исследовании коннотация анализируется как важный семантический слой в структуре значения языковых единиц, включающий эмоциональные, экспрессивные, оценочные и культурные оттенки. Рассматриваются семиотическое происхождение коннотации и её взаимоотношение с денотацией, определяется её место в лексико-семантической системе и механизмы реализации в тексте. Особо подчеркивается, что коннотативные смысловые слои не только расширяют прагматические и коммуникативные возможности языка, но и значительно усиливают воздействующую силу и художественно-эстетическую ценность информации. В статье на основе художественных и публицистических материалов интерпретируются эмотивная, аксиологическая, экспрессивно-образная, кумулятивная и стилистическая функции коннотации. Проведенные исследования подтверждают, что коннотация выступает не только как семантический, но и как стилистический и культурный феномен, играя решающую роль в раскрытии внутреннего потенциала языка.

Ключевые слова: коннотация, денотация, семантика, семиотика, прагматика, лингвистика

Aytan Baylarova

Linguistic essence, components and functional characteristics of the concept of connotation

Summary

The article systematically explores the linguistic essence, components and functional characteristics of the concept of connotation, which is one of the pressing problems of modern linguistics. In the study, connotation is analyzed as an important semantic layer in the structure of meaning of linguistic units, encompassing emotional, expressive, evaluative, and cultural shades. By reviewing the semiotic origin of connotation and its interrelation with denotation, its position in the lexico-semantic system and the mechanisms of its realization within the text are identified. It is particularly emphasized that connotative meaning layers not only expand the pragmatic and communicative possibilities of language, but also significantly enhance the impact and artistic-aesthetic value of information. The article interprets the emotive, axiological, expressive-figurative, cumulative, and stylistic functions of connotation based on literary and journalistic materials. The research confirms that connotation functions not only as a semantic phenomenon, but also as a stylistic and cultural one, playing a decisive role in revealing the internal potential of language.

Keywords: connotation, denotation, semantics, semiotics, pragmatics, linguistics

Çapa tövsiyə edən:

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Rəyçilər:

*professor N.Məmmədli
dosent İ.Salehova*